MANAS DESTANI'NDAKİ SİLAHLAR

IRIS BEYBUTOVA*

Türkiye Türkçesine Aktaran : ROZA ABDYKOVLOVA**

Dil, topluluğun tarihinin "kileri" denildiğinde o dilin kelime hazincsi kastedilir, çünkü kelime ve kelime hazinesi, topluluğun yaşamında yer alan değişiklikleri hemen yansıtan dilin özel bir tabakasıdır ve gramer ve de fonetik halkın yaşamını detaylı olarak kelime hazinesi kadar yansıtmaz. Bu nedenle leksikolojinin önemi apaçıktır. Türk dillerindeki kelime hazinesi, Türk dünyası dillerinin kompleks gelişme yollarını, onların birbiriyle ve başka dünya dilleriyle temasını aradan uzun zaman geçmesine rağmen yansıtabilecek halk hatırasıdır.

Bu dillerin kelime hazinesinin tarihî bakımdan karşılaştırılması, Türk dillerinde konuşan toplulukların başka topluluklarla eskiden beri gelen ilişkilerini aydınlatmaktadır. Çünkü, Türk dünyası geniş bir coğrafya kuşağına yayılmıştır. Bu coğrafya Taymer yarımadasından İran'a kadar, Doğu Sibirya denizlerinden Akdeniz'e kadar uzamıştır. Avrasya topraklarının tam ortasında bulunarak, etrafındaki yabancı dillerle ilişkilerini sağlayarak, Türk dilleri asırlar boyunca kendi coğrafik durumunu korumuştur. Bu dillerin etrafındaki bazı dillerin etimolojisi ve jenetik gelişmesi hakkında türkoloji ilminde şu anda bile değişik fikirler ve hipotezler vardır.

Bundan dolayı, herhangi bir Türk dilinin kelime hazinesinin araştırılması büyük bir tarihî-linguistik önem taşımaktadır. Özellikle Manas gibi bin yıllık destanın kelime hazinesini araştırmak Türk dünyasının eski tarihinin sayfalarını açmak demektir. Manas Destanı'ndaki askerî kelimelerin ortaya çıkması, gelişmesi eski Kırgızlar'ın gerçek dünyasının, halk bilgeliğinin dile yansımış bir

* Degol Cad., 45/14, Beşevler, Ankara, TÜRKİYE.
** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, Ankara, TÜRKİYE

şeklidir. Manas'taki savaş konusuyla ilgili kelimeler Kırgızlar'ın askerî geçmişinin "aynası" gibi kabul edilebilir. Çünkü, Manas biçim bakımından bir kahramanlık eposdur. Bundan dolayı eposta eski Kırgızcada yer alan askerî silahların, kuralların, giyimlerin adları ve Teknik-Mühendislik tesislerin de adları vardır. Kırgızlar'ın silahlara özel davranışları Manas'ta apaçıktır. Silah yapanları "demirci", "demir usta, kara usta, darkan" diye adlandırmışlardır. Demirciliğe özel bir sanat olarak davranmışlardır. Demirciler çok çeşitli askerî donanımlarını, at takımlarını yapmışlardır, ve halk bunlara çok değer vermiştir.

Eski Türklere ait gelenekler, Kırgızlar arasında da yer almıştır. Örneğin, savaşta, şan, şöhret kazanan aile silahı tarihte babasından çocuğuna verilen eğer babasının erkek çocuğu olmadıysa, olduğunda silah sahibiyle beraber yere gömülmüştür. Halk arasında böyle bir fikir yer almıştır. Zaferlerin kazanılması sadece kahramanlar ve savaş stratejisi sayesinde değildir, zaferler silah azameti ile de kazanılmıştır. Bu nedenle Manas'ta silah-dost, kahraman, savaşçı olarak davranılır ve silahlara özel isim vermişlerdir. Örneğin, Tırgoot, Çomak, Oçogor, Çaykuma, Oykuma, Koyçağır, Kök Çıbık, Töö miltek, Cebe mıltık vs.

Destanda Kırgız Türkleri'nin eski askerî hayatlarına dair bütün izleri bulmak mümkündür. Toplum hayatında yer alan irili ufaklı bütün olaylar destanda mevcuttur.

Kırgız tarihi incelendiğinde görülür ki Kırgız Türkleri tarihler boyunca Asya'nın kuvvetli güçleriyle birçok mücadeleye girmişlerdir. X. asırda Kara-Kıtaylarla XIII. asırda kuvvetli Moğol askeriyle ve XVII-XVIII. asırlarda Cunparlarla yukarıda söylendiği olayların hepsinin Kırgız dilinde, tarihinde, coğrafyasında, düşüncelerinde belli bir derecede etkisi vardır. Aynı zamanda dilinin askerî terminolojisinin gelişmesine sebep olmuştur.

Manas'ın esas konusunu askerî mücadeleler oluşturur. Fakat, bu mücadeleler ilkel bir savaşçılık örneği olarak düşünülmemektedir. Bu asırlar boyunca Kırgızlar'ın bağımsız yaşama isteğinin sonucu olarak doğmuş ve dağılmış Kırgız halkını biraraya getirme çabalarıdır. Özellikle bunun için Manas Destanı'nı eski Kırgızlar'ın dilinin, tarihinin, folklorunun dipsiz bir kulağı olarak kabul etmek gerekir. Manas destanı eski Kırgızlarla birlikte başka kardeş göçmen halklarına, bütün Türk ve Altay dünyasının halklarına ait askerî sanata ışık tutan tarihî bir destandır. Aynı zamanda, onların etnik tarihlerinin her hangi bir torunlarına, onların kendi aralarında ilişkilerine temas eden bir destandır. Manas'ta eski Kırgızlar'ın sokma ve vurma silahlarından topçu silahlarına kadar, pamuktan, ketenden yapılan askerî giyimlerden zırhlara kadar, Kırgılar'ın askerî düzeni ve donanımı hakkında bilgiler mevcuttur.

Meselâ, Manas'taki bütün askerî kelimeler hazinesi bir kaç büyük leksik ve semantik grubundan oluşuyor, örneğin,

1 - Genel askerî donamımlarla ilgili olan kelime ve kelime grupları

2. Askerî personel adları

3. Askerî stratejik hareket adları

4. Askerî birlik adları

5. Askerî istihkâm, mühendislik ve teknik tesis adları

6. Askerî ganimet adları

7. Askerî sembol adları

Her bir leksik ve semantik grup 5'er -6'şar semantik gruba bölünür. Mesela, genel askerî donanımlar grubunu şu alt gruplara ayırabiliriz.

1. Savaşlarda uzak mesafeler için kullanılan silah adları

2. Savaşlarda yakın mesafeler için kullanılan silah adları

3. Korunmak için giyilen askerî giysi adları

4. Cezalarda kullanılan araç adları

5. Silâh ve korunma giysisi yapımında kullanılan maden adları.

Uzak mesafelerdeki savaş için kullanılan silahlar da kendi içinde başka gruplara bölünebilir.

1. Atma, fırlatma silah adları (yay, sadak, ok ve diğerleri)

2. Sokma, batırma silah adları (mızrak, kılıç, ve diğerleri)

3. Ateşli silah adları : tüfek, tabanca, batan v.s.

4. Topçu silah adları : Top, zambirek, bor, cazayil v.s.

Yukarıda bahsedilen semantik gruplarda kelimelerin çok çeşitliliği, semantik alanların geniş ve onların etimolojik coğrafyasının geniş olması eski Kırgızlar'ın savaş sanatının ve askerî teçhizatlarının derecesini gösterir.

Tarihî etnografik ve arkeolojik kaynaklar orta asırda Kırgız askerlerinin teknik teçhizatlarının çağına göre son derece gelişmiş olduğunu söyler. Bu zamanlarda orduda komple yaylar, hançerler, kılıçlar, demir zırhlar, zük gömlekler ve daha başka yardımcı silahlar[1] kemerler, ağaçtan yapılan özellikle alağaç kabuğundan yapılan okluk çanta-sadaklarını söyler.

Askerlerin savaş esnasında iki kanada bölünmesi de bu sıralarda meydana çıkmıştır. Manas söylendiği gibi Orta Asya ve Sibirya Türkleri'nin tarihini, etnografyasını, psikolojisini, felsefesini anlatan bir destandır. Manas, aynı zamanda Kırgızlar'la beraber asırlarca aynı iklimde, aynı coğrafyada, aynı tarihî-etnoğrafik kuşakta yaşayan Moğol, Tungus, Mançur ve Çin halklarının da ruhî ve maddî kültürünü anlatır.

Buna iyi bir örnek olarak aşağıdaki kelimelerin anlamlarını, fonetik şekillerini, semantik değişmelerini gösterebiliriz. Meselâ, Manas'ta genel anlamda silah için böyle kelimeler ve kelime grupları kullanır. Kural, çabdık, sebil, kuralcarak, coo-carak, karun-carak ve bar-corak. Mesela, kural kelimesinin genel anlamı "silahtır". Onun kökü-kurdur. "Bir araya getirmek, çoğaltmak, kurmak anlamlarında Türk ve Moğol etimolojik sınırlardan çıkarak eski Altay ana diline dayanır. Kural kelimesinin anlamı Altay ana dilindeki ana kökeninin kuralı şekline dayanır[2] ve bu ana şeklinin anlamlarının şu anda bile Türk, Moğol, Tungus ve Mançur dillerinde fazla değişmediğini görüyoruz. Bütün Türk-Altay dillerinde "bir araya getirmek, çoğaltmak" anlamlarını koruyor.

Silah anlamındaki başka bir kelime, sebildir. Bu kelimenin fonetik değişik varyantı (metataz varyantı) kılıç anlamındaki selebedir. İkisinin de aynı etimolojik kökenden geldiği tartışılamaz. İkisi de etimolojik bakımından Tungus ve Mançur dillerindeki "demir" anlamındaki sele şekline dayanır. Karşılaştırmak için şu örnekleri verebiliriz: Tuba dilinde Selemey kelimesi (genel silah ve kılıç anlamında); Kırgızcadaki selebe (sebil) kılıç ve silah anlamlarında, evenk dilindeki selem (Selemey) (kılıç anlamında) ve mançur dilindeki seleme (kılıç) anlamındaki kelimeler[3].

1. Hudyakov Y.S., **Orta Asırlardaki Göçmenlerin Donanımları**, Navosibirsk 1986, s. 86.
2. Altay Etimolojileri, Leningrad 1984, s. 35-43.
3. Bugayeva T., "Altay Dillerindeki "Demir" Anlamındaki Kelimelerin Etimolojisi", **Altay Dilleri Etimolojik Araştırmaları**, Leningrad 1979, s. 38.

Yukarıda gösterilen örnekler Kırgız dilinin akraba ve akraba olmayan dillerle ilişkilerini, özellikle asırlar boyunca aynı tarihî-etnografik kuşakta yaşayan, ruhî ve maddî kültürü yakın olan halklarla ilişkilerini gösterir.

Kırgız dilinin Moğol dilleriyle ilişkilerini iyi gösteren bir örnek, destanda fırlatma ve atma silahının önemli bir parçası olan yay ve sadaktır. Bu iki kelime hakkında, onların etimolojisi hakkında türkolojide çok çeşitli fikirler söylenmiştir. Bazıları etimolojik bakımından ikisini birbirinden ayırıyor, bazıları ise birleştiriyor.

Örnekler : Kazakçada sadak, yay, jak; Özbekçede yöy, sadak; Türkmencede, Türkçe, Azericede yay, sadak; Yakutcada, saa; Başkurtçada yeye; Karaçak-Balkarçada djaya, sadak; Hakasçada çoaçok johçaa; Tubacada eya/aya; Altaycada ya, saadak; Buryatçada headag; Moğolcada haadag.

Kazak ilim adamı Haydarov'un etimolojik araştırmalarına göre her iki kelime de birdir veya aynı kökten türemişlerdir[4]. Ona göre bu iki kelimenin kökeni Türk-Moğol -sa morfemindedir. Bize göre, saadak ve caa kelimelerinin aynı kökenden olduğu mantıksız. Çünkü, yay meselesi Türkolojide aynı zamanda moğol istikada çözülen bir meseledir. Yay kelimesinin özelliği onun, değişebileceğindendir. -cao - yay - ey - yay diye Türk dillerinde fonetik bakımından değişebilir.

Sadağa gelince, bu kelime bütün Türk dillerinde aynı şekilde saadak, sadak, haaday korunuyor. Bu değişmezlikten dolayı saadak ve yay kelimelerinin aynı kökten çıkması şüphelidir. Her nasılsa, bu iki kelime Türk ve Moğol halklarının ruhî ve maddî kültürünün yakınlığını ve iki halkın eskiden beri aynı tarihî-etnografik yüzölçümünde yaşadıklarını anlatır.

Türk ve Moğol kelimelerinin etimoloji açıklamalarının zorluğu ise, başka bir problemdir.

Çünkü, genel Türkoloji dil ilminde tartışmalı ve çözülmeyen bir problem olarak, Moğol ve Türk dillerinin ana yapılarının yakınlık veya ortaklık olduğundadır. Ayrıca Türk ve Moğol kelime müşterikliğinden mi dolayı, yoksa bir kültür akrabalığından mı diye yıllarca tartışılan bir problemdedir. Başka bir prob-

4. Kaydarov, A. T., "Kazak Epik Kahramanı Donanımları ve Onların Etnolinguistik Yorumları", **Kazak İlimler Akademisi Dergisi**, Alma-Ata 1983.

lem de Moğol alınma kelimelerin kronolojisindedir ve semantik değişmelerindedir. Bu problem bütün Türk dillerinde, özellikle Orta Asya, Sibirya dillerinde yer alan Moğol alınma kelimelerini ortaya çıkarıp, onları kronoloji bakımından tespit ettikten sonra çözülebilir[5]. Fakat, son leksikolojik, morfolojik, sintaktik ve fondojik araştırmalara göre Türk ve Moğol karşılıklarının meydana çıkmasının sebebi, onların temas sebebiyledir[6]. Ayrıca, aynı tarihî etnografik kuşakta yaşadıklarının neticesi olarak, onların gerçek dünyayı kavramak kültürünün yakın olduğudur.

Sonuç olarak, Moğol alınma kelimelerinin Kırgız dilinde meydana çıktığı zaman orta asırlardır. Ayrıca, orta asırlardaki Kırgız Moğol ilişkilerindedir, Moğol-Kırgız etnik assimilitasyonundadır (asimilyasyon). Çünkü orta asırlarda Kuzey Tyan-San Kırgızlar'da Moğol etnik parçası yer aldığı bellidir. Demek ki, Moğol kelimelerinin Kırgızca'da ortaya çıkması orta Türk devrine denk geliyor.

Moğol kelimelerinin Kırgızcaya alınmasının ikinci devri - Cungar devri - Kırgız - Cungar savaşları ve Cungar Hanlık devridir[7].

Etnolinguistik bakımından enteresan daha bir kelime OKÇONTOY'dur. Bu kelime anlamı olarak sadak kelimesine yakın geliyor. Aslında Okçontoy üç morfolojik elemandan oluşuyor: Eski Türk ok kelimesi + Çin kelimesi ÇON ÇAN + küçültme eki tay. Çincede çan kelimesinin anlamı "ağaçtan yapılan kap, yoksa herhangi bir torbadır." Kırgızcada çan kelimesi Kırgız dilinin fonetik değişmelerinden dolayı Çon'a değişmiştir. Karşılaştırmak için bakınız, Çöntök "cep", çontay "çuvar; kırba,", çanak "göz çukuru (evi), pamuk kazası" Avrasya kuşağında Türk dilleri arasından dolaşarak söz konusu Çincedeki Çañ kelimesi Rusçaya da geçmiştir. Örneğin, eski İslâmdaki genel sadak (ok çantası) anlamındaki kolçan kelimesidir. Eski Slav kolçan kelimesi, eski Türkçe kıl'dan "at kuyruğu" + Çince çan'dan oluşuyor.

Sonuç olarak, yay, ok, sadak orta asır kahramanlarının önemli silahları olmuşlardır. Kırgız epik (nazım) kahramanı fırlatma silahlarsız düşünülemez. Gerçekten de yay, ok ve başka eski donanımlar göçmen halkların hayatının gelişiminin yeni bir basamağıdır.

5. Beybutova, **Kırgızcadaki Moğol Alınma Kelimeleri**, Moskova 1986, PİAK II, s. 21.
6. Şerbak A.M., "Türk-Moğol Dil Temasları", **Dil İlmi Sorunları Dergisi**, 1986, no 4, s. 59.
7. Yunusaliyev B. M., **Kırgız Leksikolojisi**, 1958. s. 210.

NOGAY KAHRAMANLIK DESTANLARI VE "MANAS" DESTANI'NDAKİ ORTAK MOTİFLER HAKKINDA

MARİYA BULGAROVA*

Nogaylar eski Türk kavimlerinden biridir. Şu anda Nogaylar, Kuzey Kafkasya'nın değişik yerlerinde dağınık bir biçimde yaşamaktadırlar. Bir kısmı Karaçay-Çerkes Cumhuriyet'inde, bir kısmı Dağıstan'da, bir kısmı Stavronol eyalatinde ve Çeçenistan'da yaşamaktadırlar.

Nogayların toplam nüfusu 85.000'dir. Nogaylar Romanya'da, Türkiye'de, Afganistan'da yaşamaktadırlar.

Tarihte Nogaylar, nüfus olarak oldukça fazla ve güçlü bir devlete sahiptiler. 600 yıl önce Nogay Ulusu, Tuna ve Ertış ırmakları arasında uçsuz bucaksız bozkırlarda, geniş vadilere sahiptiler.

Nogay Devleti, Avrupa'da ve Asya'da kurulan devletler arasında kendine önemli bir konum edinmiştir. Nogaylar'ın o zamandaki tarihi Orta Asya halklarının tarihinden ayrılamaz.

Özellikle, tarihte XV-XVII. asırlar Nogayların, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar ile komşu olarak, onlarla sıkı bağlar kurarak alış-veriş yaparak, akrabalık ilişkileri kurarak yaşayan zamanları diye tanınır. Bu zaman Orta asya Türk halklarının destanlarında da "Nogay vaktı (çağı)" diye belirtilmiştir.

"XV-XVII. asırlarda Nogay halkının türkü yaratıcılığı, halk şiirleri, özellikle kahramanlık ve âşıklık destanları, serpilip gelişmiş olan edebiyatı, komşu

* Doç. Dr., 39. Sokak, 28/2, Bahçelievler - Ankara, TÜRKİYE.

kardeş halklar arasında yaygınlaşmış ve saygınlık kazanmıştır" diye yazmış ünlü Nogay folkloristi Aşim Şeyhaliov.[1]

Ünlü Kazak bilim adamı Çokan Valihanov'un yazdığına göre, Kazaklar Nogaylarla komşu olarak yaşadığı zamanlarını "altın asır" diye adlandırmışlardır. Çokan Valihanov Nogaylar hakkında efsanelerin bütün Orta Asya'nın göçebe milletlerine ortak olduğunu belirtmektedir.[2]

Bilindiği gibi, destanlar halkın eski hayatının vakayinamesidir. Destanlarda halkın siyasal, ekonomik ve kültürel hayatı tasvir edilir.

Bu nedenle, orta asırlarda komşu olarak ağır göçebelik hayatının koşullarını paylaşarak yaşayan Kazakların, Kırgızların, Karakalpakların tarihlerinde manevî ve maddî kültüründe olan ortak noktaları bizler bugün destanlarda da görüyoruz. Ben bu çalışmamda, ünü bütün dünyaya yayılmış, Kırgız halkının büyük destanı "Manas" ve Nogay kahramanlık destanları arasındaki bir kaç ortak motifleri hakkında (bir şeyler) söylemek istiyorum.

Bu ortak motifler oldukça fazladır. Bu yüzden onlardan en önemli olanlarını sizlere aktarmaya çalışacağım.

Bilindiği gibi vatanı düşmanlardan savunmak destanlarımızda ortak bir motiftir. Bu kutsal ödev, halkın kahramanlarını bir araya toplayarak düşmanlarla kanlı savaşa yiğitçe çıkmaya ve yenmeye yardım ediyor, onlara güç veriyor. Kendi halklarının bağımsızlığı için, onun yaşam hakkı için kahramanlar canlarını feda ediyorlar. Onların kahramanlıklarına adanan Nogay destanlarının bir kısmı "Adıl-Soltan", "Edige", Şora-batir", "Namay", "Er-Targıl", "Kaplanlı Batir" ve başkalarıdır.

Nogay destanlarında ve "Manas" destanında kahramanların, doğum gününden itibaren başlayarak büyüyüp kahraman oldukları zamana kadar geçen hayatları bir bir gözlerimizin önünden geçiyor. Kahramanlar mertlikleriyle, iri, güçlü, sağlam yapılı, olmalarıyla tanınırlar.

Destanlarda kahramanın fiziki güzelliğine fazla önem verilmez. Önemli olan onun kahramanlığıdır. Gücü, kuvveti ve akıllı olması aranılan özelliklerdir. Örnek olarak Manas'tan ve Nogay destanlarından birkaç satır okuyalım.

1. Aşim Şeyhaliyev. Nogayskiy geroiçeskiy enas. Mahaçkala, 1991, s. 6.
2. Çokan Valihanov, Sobraniye Soçineniy, tom 1, Alma-Ata 1961, s. 358-388.

MANAS

Körünüz jıyıp alışın
Ak-baltanın Çubagı-
Arstandır bırı bu dagı.
Ayköl Manas baatırdın
Iş kılıuçu übagı.

Kırktın başı kırgılı-
Kılımdı jengen dıngılı
Başına keldi jıyılıp,
"Kadır alda koldo" dep
Bir kudayga sıyınıp
Nabatttardın kaldarı,
Majilıske Jıyılgan
Alpay kırgız baldarı.[3]

NOGAY DESTANI

Ana turgan kırk bötir
Nogaylıdın balası
Ar birisin sorasan
Alım kışılık şaması (aşağı-yukarı)

Yıyınımnın, işinde
Yaw yüreğin yaruwşı
Yawdan öşin aluwşı
Espar ulı Targıl bar!

Önnan tagı sorasam
Balanılçılar batpagan
Tüni-küni yatpagan
Ogın kuri atpagan
Oljasından satpagan
On yasınnan ol özi

3. Ayt deseniz, aytayım (Tüzgen Aşim Şeyhaliyev) Çerkessk, 1971, s. 15-16.

Ogın yanıp baslagan
On duşpandi ol özi
Orga yıgıp taslagan
Onın, nesin soraysın
Yıyınımnın işinde
Payzası tuwday Nambet bar.[4]

Elbette, kahramanların kuvveti, gücü, yiğitliği, kanlı savaşlarda, güreşlerde, teke tek savaşlarda açık görünüyor. Destan batirleri savaştan önce meydana çıkıp âdette olduğu gibi önce teke tek savaşmaya başlıyorlar.

Bu iki kahraman savaşmadan önce biribirine yaklaşarak soy-sop hakkında sorular soruyorlar. Daha önce yaptıkları yiğitlikleri anlatıyorlar. Böylece düşmanın moralini bozmaya çalışıyorlar. Örneğin şu satırlara bakalım.

MANAS

Albars menen al eköö
Altımış elüü çabışıp
Alışa albay birbirin
Aldıraşıp kalışıp
Ay balta jandan geçişip
Amanat jandan keçişip
Akırışıp jetişip
Başka balta salışıp
Baka - şaka çabışıp
Eki jurttun eki eri.[5]

NOGAY DESTANI

Eki duşpan bir birine
Şaytan bolıp yabıstı
Süngi minen salıstı
Ay balta man kagıstti
Kılış pınan şabıstı

4. Manas, kirgizskiy geroiçeskiy epos, knige2 Moskova, 1988, 5340-5341 mıs.
5. Manas, kirgizskiy geroiçeskiy epos, knige2 Moskova, 1974, 4630 mıs.

Art bermeyin turıstı
Kılış pınan karmastı
Aldaspan man sermesti
Kılış kaldı kayısıp
Süngi kaldı mayısıp
Erler yannan tünildi.[6]

Destanlarda kahramanın en yakın dostu ve yardımcısı attır. At kahramanın koruyucusu ve yardımcısıdır. Onun yardımıyla kahraman düşmanlarını yeniyor, vatanını kurtarıyor. Halk, özellikle göçebelik hayat sürenlerin arasında dikkat atlara ve atların (soyına) verilmiştir. Kahramanlar atlarını kendileri yetiştirmişler. Onları istedikleri gibi eğitmişler. Güzel isimler vermişlerdir (Örneğin: karager, kara-at, Yetgetnes, karaboz, ker-şubar) ve atlarına yumuşak ve tatlı davranmışlardır. Örneğin şu satırlarda;

MANAS

Alingen atı Ak-kula
Kıygen tonu Ak-kubö
Ak-kulaga at jetpeyt
Ak-kubege ok jetpeyt
Kagılap mingen karakor
Bastırgan jolu karajer.[7]

NOGAY DESTANI

Bar öneri mın yılkıga bitkisiz
Kulagına kamıs boylap yetkisiz

Tuyagına şoyın nallar tutkısız
Karager senin atındı
Tartıp alıp ketti biy.[8]

6. Aşim Şeyhaliyev. Nogayskiy Geroiçeskiy Epos Mahaçkala, 1991, s. 134.
7. W. Radloff, Manas Destanı (Yayına hazırlayan: Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, 1995, 75-80 mıs.
8. Nogaydın, kırk batırı Solige. (Tüzgen Aşim Şeyhalieyev) Mahaçkala, 1990, s. 119.

Destanlarda gözle görülür, konuyu kadın imgeleri alıyorlar. Üybikesi-kahramanın (iyi kalpli bir arkadaşı) hayat arkadaşı, yardımcısı ve danışmanıdır. Evde kahramanın eşi iyi ev kadını çok beceriklidir, hünerli elleri olan hanbike. Onlardan biri "Manas" destanındaki Kanıkey'dir. Halk anlayışında Kanıkey mükemmel bir kadın imgesidir. Kanıkey Nogay destanlarında da mükemmel bir bayan (kadın) imgesidir. Meselâ; Edige destanında Kanıkey Toktamış Han'ın güzel kızıdır.

MANAS

Sanirabiyga kız eken
Sap suluunun öze eken
Jıla süyöp şınk etip
Akıl tolgan kezi eken
On altı jarım jaşı bar,

Olonday kara çaçı bar
Sarı altınday tüymödöy
Kelişken kara kaşı bar.[9]

Bir Nogay halk şarkısında Kanıkey denilen güzel kız hakkında şöyle söyleniyor:

NOGAY DESTANI

Selebiy şarlak basında
Kanıke on beş yaşında
Sen kanıke körgümen
Baskanı tülkı tabınday
Moynı almadın, sabınday
Şaşı tülki kuyrıgı
Tılı allahtın buyragı.[10]

Biykeler destanlarda sadece ev kadını değildir. Bikeler savaşlarda da kocalarıyla beraber olup savaşın en çetin zamanında yanlarında olarak silah ar-

9. Manas, Kirgizskiy Geroiçeskiy Epos, Moskova, 1974, 11430-11440 mıs.
10. Ayt deseniz, aytayım. (Tüzgen Aşım Şeyhaliyev) Çerkessk 1971.

kadaşı diye tanınmışlardır. Bir Nogay türküsünde savaşta ağır bir şekilde yaralanan kocasının yanında bulunan bike ona moral verir. Düşmanların çemberi içinde kalan kocasına şöyle söyliyor:

Tur, tur iyem, tur iyem,
Turıp atka min iyem
Eğer bulay ölsen er,
Onı közim körse er,
Süymeslerdim aldında
Yüzim bolar kara yer
Argımagım, ay bötirim, arısa,
Basın özim yeteyim.
Aldımızga Ana Edilday suwkelse
Belimdi seşip öteyim.[11]

Destanlarda kahramanların iç dünyasını, duygularını ve düşüncelerini anlatmada ortak bir yöntem kullanılır. Bu yöntem monolog yöntemidir (tolgawlar). Destanlarda kahraman kendi kendisiyle veya insan dışında başka bir varlıkla monolog içerisine gider. Örnek olarak "Manas" ve "Edige" destanından iki örnek verelim. Manas'ta Almambet, Edige'de Toktamış Han kaygılarını, dertlerini kızkuşuyla konuşarak ve paylaşarak kendilerini rahatlatmaya çalışıyorlar.

ALMAMBET'İN SÖZİ :

Izıldaba ızgıç kuş
Irasın aytsam uşul ış
Tızıldaba ısgıç kuş,
Cının aytsam uşul ış-
Kanattuudan sen jalgız.
Kakşıgan çölge bütüpsün
Kara başta men jalgız
Kayırı jok elge butupmun.[12]

TOKTAMIŞ HAN'IN SÖZİ

Kızgış kızgış kısgış kuş,
Kanatım, kat-kat, moynın, bas

11. Ayt deseniz, aytayım (Tüzgen Aşim Şeyhaliev). Çerkessk 1971, s. 40.
12. Manas, Kirgizskiy Geroiçeskiy, Epos, kniga2 Moskova, 1974, 9170 mıs.

Awızın, burnın müyiz kus
Sen kışkırma kızgış kus
Kök yumurtkan alarga alarga
Maytagım bolsa, munda yok.
Kıgıjlanma, sen aywan,
Köl iyesi sen edim
El iyesi men edim,
Seni kölden ayırgan,
Meni elden ayırgan
Edige ulu Nuradin.[13]

Bu iki halkın destanları şamanist inanışlar, mitoloji ve totemizm unsurları bakımından da önemli benzerlikler göstermektedir. Mitolojik benzerlikler: Manasta Telmooz, Nogay destanlarında Yelmawız, Albaslı, Azdaha ve başka kahramanların doğuşunda ve soy ağacında totemik benzerlikler görmekteyiz. Manas'ın annesi Manas'ın doğumundan önce bir kaplan yüreği yemek istemiştir. Edige Destanı'nda kahramanın babaannesi (Ak-kyb kızı) (Ak-kuğu, Ak kuw kızı) dır.

Destan kahramanlarının, kulakları yırtarcasına gür sesleri, naraları olmuştur. Kahramanlar nara attığı zaman kar veya yağmur yağardı. Ünlü bilim adamı Jırmunskiy'e göre bu Şamanizmle bağlantılı bir inanıştır.

Nogay destanlarında Orak bâtir nara attığında 7 gün 7 gece boran olduğu anlatılmaktadır.14

Manas destanında da Almambet doğa durumunu değiştirebiliyordu. Gündüzü gece yapmak, yağmur yağdırmak, Almambet'in elinden geliyordu.

Destanlarda geçen yer adlarının birbirlerine olan benzerlikleri hattâ bazılarının aynı olması dikkat çekmektedir.

Mesela Altla-Too, Altay, Ertiş, Buhar, Samarkan, Issık-Kul, Kırım, Kıtay, Medine, Mekke, Orol-too, Yayık, Edil, Sır, Kap, Taulalı, Meska ve başkaları. Bu yer adlarıyla bağlı olan "Manas" ve Nogay destanlarında iki parça hatırlayalım.

13. Ayt deseniz, aytayım (Tüzgen Aşim Şeyhaliyev). Çerkessk, 1971, s. 42.
14. M. Jirmunsky. Türkskiy Geroiçeskiy Epos, Y. Leningrad, 1974, s. 496.

Kalbaylık böödö azapka
Edil, Nuro suusu bar
Esen aman uşu bar
Oroldun yzyn toosu bar
Osogo jakon barsak-den
Bir kıyla aldın oozu bar
Edıl, jayık jeri bar
Ene atabız öskün-den
Bir kıyla eldın kebibar.[15]

Edıldın bası Elemen taw
Bizim atay Musadım
Eli kongan eyer edi
Yayık bası - kara orman
Bizim atay musadın,
Yaz yaylagan yeri edi
Kırımnın aldı Tobayak
Bizikiler yiberip
At semirtkan yeri edi.[16]

Destanların başka bir ortak noktası, soy, millet, kavim adlarının benzer olmasıdır. Örneği; nayman, kanglı, katagan, uyşun/uysun, kıpşak, argın, alaç/alaş, alşın/alçın, kereyit ve başkaları.

Bu birbirine benzeyen hattâ aynı olan yer, millet, soy, kavim adları Kırgız ve Nogay halklarının yüzyıllarca siyasî, iktisadî ve toplumsal ilişkileri sonucunda ortaya çıkmıştır.

Destanlar tarih, kültür, dil ve edebiyat birikimi sonucunda oluşurlar. Destanlar gelecek nesiller için büyük bir hayat okuludur. Çünkü destanlarda halkın acıları, sevinçleri, tecrübeleri vardır. Onlar destanların altından mısralarıdır. Bu altın mısralarda bütün Türk kavimlerinin birliği akrabalığı açıkça görülmektedir. Bugün biz de Türk kavimlerinin zengin destanlarını bir araya getirerek akrabalığımızı daha da sağlamlaştıralım.

Hepinize en içten teşekkürlerini sunuyorum.

(Yanlış telaffuzum ve hatalarım için affınızı rica ederim.)

15. Manas,. Kirgizskiy Geroiçeskiy Epos, Kniga2, Moskova, 1974, 140 mıs.
16. Nogaydım Kırk Batiri Edige. (Tüzgen: Aşim Şeyhalieyev), 1990, s. 93-94.

MANAS NASIL ÇEVRİLMELİ?

MUSTAFA CANPOLAT*

Manas'ın değeri ve önemi, üzerinde yapılan çalışmalar, çeşitli açılardan değerlendirmeler yapıldıkça ve çoğaldıkça bütün görkemiyle ortaya çıkmaktadır. Tarih boyunca, Kırgız Türk kavmi üzerine bildiğimiz şeyler çok sınırlıdır. Manas, bütün bildiklerimizin yüzlerce katı bilgiler sunmaktadır. Destan'ı destansı ögelerinden soyutlayacak olursak, Kırgızların tarihi, coğrafyası, gelenek ve görenekleri üzerine eşsiz bir ansiklopedi ortaya çıkar. Eğer yüzyıllar boyunca Kırgızlar, çeşitli zorbaların yönetimi altında kalmışlarsa, yüzyıllar boyunca bağımsızlıklarına kavuşamamışlarsa, yine de ulusal kimliklerini, dillerini geleneklerini korumuşlarsa, zalimin zulmü altındayken bile başlarını dik tutabilmişler, şanlı bir geçmişin mirasçısı olduklârının bilincini hiç bir zaman unutmamışlarsa, kuşkusuz bunda Manas destanının büyük payı vardır. Destan, bir kavmi insan topluluğu olmaktan çıkararak uluslaştırır; ona kendini tanıtır, ulus olmanın onurunu ve gururunu verir.

İşte böylesine önemli bir destanı, başka bir Türk lehçesine, Türkiye Türkçesine çevirirken, karşılaştığımız çeşitli güçlükler üzerinde durmak istiyorum.

Bir yıla yakın bir zamandan beri Sagımbay Orazbak varyantından Manas'ı çevirmeye çalışıyorum. Birinci cilt bitmek üzere. Ama adım başına öyle güçlüklerle karşılaşıyorum ki bazan birkaç dizenin çevirisi günler alıyor. Nedir bu güçlükler? Şöylece sıralayabilirim:

1. Destan dilini yakalamak. Destanlar, yüzyıllardan beri çeşitli dil ustalarının elinde, dilinde işlene işlene geldikleri için kusursuz güzellikte bir dilleri vardır. Benzetmeleri, çeşitli kişiler, karakterler, atlar için kullanılan sıfatları, yüz-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı, Ankara, TÜRKİYE.

lerce yarısımalı sözcüğü okuyanın dil zevkini yaralamadan çevirmek, dil potası içinde eritmek kolay bir iş değil.

Bunun için eski destanlarımızı, Dede Korkut'u, Alp Er Tunga destanının elde kalan parçalarını, Oğuz Kağan'ı Türkçede destan denemesi yapan ve destan dilini başarıyla uygulayan ozanların dizelerini, masalların dilini iyice inceleyip sindirerek ve her şeyi gerektiği yerde kullanarak Türkçe destan dilini Manas'a uygulamak gerekir. Odise'nin, İlyada'nın, Kalavela'nın dilini de incelemek, Firdevsi'nin Şehname'sini didik didik etmek gerekir. Saltukname'nin, Battalname'nin, Hamzaname'nin dil verilerini tanımak, sırası geldiğinde bunlardan yararlanmasını bilmek gerekir.

Bunların hepsinden önemlisi Manas'ın dil yapısını iyice araştırmak, Manas Türkiye Türkçesinde söylenseydi, nasıl söylenirdi, Manas'a özgü hangi dil özelliklerini olduğu gibi aktarmak, hangilerini rahat bir söyleyiş içinde serbest biçimde çevirmek olabilir, bütün bunları iyi bir biçimde saptamak gerekir.

2. Manas'ın ölçülü, uyaklı dilini, pek çok ses değişmeleri olan, Kırgızca'daki pek çok sözcüğü bilmeyen, fiil çekim ekleri bir hayli fazla heceli olan Türkiye Türkçesine aktarmadaki güçlükler. Manas'ta hem dize başı, hem dize sonu uyağı var. Dize başı uyakları eski Türk şiirinde de görülür. Bu bakımdan Manas, biçim olarak rahatlıkla eski Türk şiiriyle karşılaştırılabilir. Yalnızca dize başı uyakları bile Manas'ın çok eski bir geçmişin mirası olduğunu göstermeye yeter. Dize başı uyakları destanı söyleyenin ezberlemesi için de kolaylık sağlar. Oysa Türkiye Türkçesine çevirirken bu uyaklar kayboluyor. Dize sonu uyakları açısından da aynı güçlük söz konusu. Hece sayısı açısından belki biraz daha rahat hareket etmek mümkündür. Manas'ta zaman zaman hece sayısının bütün dizelerde aynı olmadığı, bir iki hece fazla ya da eksik olan dizeler bulunduğu görülüyor. Ancak bu, söyleyenin vurgularla, uzatmalarla ya da sözlerin akışına göre çok hızlı söylenmesiyle dengeleniyor. Destanın dış biçimine bir de "ritm" ekleniyor. Bu ritmi iyi yakalamak ve yerli yerinde kullanmak gerekiyor.

Ben, Manas'ın söylenişini değerli Manasçı Orkaş'tan dinledim. Ama gerçekte bu yeterli değil. Pek çok değerli Manasçıyı dinlemek, yapılan çevirinin Manas söyleyişine uygun olup olmadığını kontrol etmek gerekir.

3. Destanda geçen at türleri, geyikler, yaban keçisi, yaban koyunu, kaplan, panter, deve, dört türlü hayvan (bazen beş türlü olarak geçiyor), ve bu hayvanlarla

ilgili çeşitli sözcükler, yele altı yağı, atların bağlandığı özel yer, çeşitli kürklerin adları, çadırla ilgili çeşitli sözcükler, uzun uzun açıklanma gerektirecek tüfek çeşitleri, toplar, ok, yay türleri, çeşitli başka silahlar için Türkçedeki benzerlerinden yararlanarak karşılıklar bulmak, bunları hece sayısını, uyakları, çağıl çağıl akan dili zorlamadan kullanabilmek uzun bir çalışma istiyor.

Çeviride, Türkçede de kolaylıkla anlaşılabilecek birtakım sözcükleri olduğu gibi bırakmada, gerekirse kitabın sonuna bir küçük sözlük eklemede yarar var diye düşünüyorum. Örneğin, "baba" sözcüğü bizim için de pek yabancı değil. Olduğu gibi bırakmak, pek çok yerde uyak bulma güçlüğünü de ortadan kaldırcaktır. "Bahadır" yerine "batur", "pehlivan" yerine "balban" pek anlaşılmasa bile "pelvan" diyerek halk dilindeki söylenişini yeğlemek, kolaylık sağlayacaktır sanıyorum.

4. Çeşitli benzetmeleri, destanın dil örgüsünü yansıtmak bakımından, olduğu gibi almak belki yerinde olur; destandaki zevki, anlatım özelliğini yansıtması bakımından yerinde olur. Ama her zaman bu yola gitmek kolay değil. Deve yavrusu gözü ne kadar güzel olursa olsun, güzel bir gözü deve yavrusu gözüne benzetmek, Türk okuru için yadırgatıcı olur. Hele ince bir beli çift hörgüçlü devenin beline benzetmek destanın lirik havasını komik bir biçime dönüştürür. İster istemez "ceylan gözlü", "karınca belli" gibi benzetmelere başvurmak zorunda kalıyorum.

5. Benim yaptığım çalışmada söz konusu olmamakla birlikte, gerçekte, çok önemli olan bir konuda Manas'ın pek çok varyantı olması ve bu varyantların birbirinden çok farklı olması. Örneğin, Sayakbay varyantında Manas'ın doğumu birkaç dizeyle verilirken Sagımbay varyantında sayfalar alıyor. Bir varyantta aynı konu, öteki varyantlara göre çok daha güzel işleniyor. Ayrıca, her birinde ayrı ayrı güzellikler sergileniyor. Çeviricinin bunlar arasında seçicilik yapması güç bir konu. Biz, bir varyantı alıp, ötekileri görmezlikten gelerek bu güçlüğü daha sonra yapılacak çalışmalara bırakıyoruz.

6. Manas'taki özel adların Türkçeye aktarılmasında da orta bir yol tutulmalıdır. Ölçü ve uyak bakımından güçlük çıkarmayan "Cakıp" adını "Yakup" olarak, "Alatoo"yu "Aladağ" olarak çevirmek yanlış bir tutum olmasa gerek. Ama "Kara-şar"ı, "Karaşehir" olarak çevirmenin en azından ölçü bakımından sakıncası var. Türkçede karşılığı olmayan Mendibay, Kanımcan, Tıbıçunak gibi kişi ve at

adlarının olduğu gibi bırakılması doğaldır. Yine çeşitli yer adlarındaki eklerin, Türkçe eklerle karşılanması, hattâ birtakım yer adlarının Türkçeye çevrilerek verilmesi metnin rahat anlaşılmasını sağlayacaktır. Örneğin "Badaldan toz" yerine "Fundalı Dağı" denilmesi pek sakıncalı olmasa gerek.

Manas, Türkiye Türkçesine nasıl çevrilmeli ki bu güçlükler, bu dağ gibi güçlükler aşılsın. Kırgızcası gibi gürül gürül bir dili olsun. Savaş sahnelerini anlatırken kılıçların şakırtısı, topların tüfeklerin gümbürtüsü gelsin insanın kulağına, göğe yükselen toz bulutunu görür gibi olsun. Atlar kişnesin, oklar vınlasın, yer gök çınlasın. Kendi yaptığım çeviriye bakıyorum, zaman zaman nüshaları eksilterek, anlam zincirini koparmadan yarım uyaklara sığınarak, az çok ölçüyü yakalamaya çalışarak, dize başı uyaklarını çok az tutturarak, Manas'ın suyunun suyunu sunabiliyorum ancak. Başka çevirmenlerin, bu büyük işe gönül veren arkadaşlarımın da daha iyisini yaptığını sanmıyorum. Çünkü Türk ozanları, bu işi ustaca yapabilecek kişiler Manas'ı çevirmeyee hazır değiller. Önce Kırgızca bilmiyorlar, bu büyük işin önemini de kavramış değiller. Ama benim kırık dökük çevirim, başka bilim adamlarının yaptıkları, yapacakları çeviriler, bu ortamı yaratacak. Bizim yaptığımız çevirilerden işin önemini, güzelliğini kavrayacaklar ve Manas'ı Türkçe söylemeye özenecekler. Çeşitli varyantlar arasından kendi zevklerine göre bir seçme yaparak, çeviri yaparak değil, Türkçe söyleyerek, hiçbir metne bağlı kalmadan yeniden yazacaklar Manas'ı; yeniden işleyecekler. Böylece belki Manas'ın hiçbir varyantının çevirisi olmayan, ama bir bakıma hepsinin birden çevirisi olan yeni bir varyant, şu ya da bu ozana göre yapılmış, Manas'ın Türkçe varyantları çıkacak ortaya. Ve Türk okurları onları okuyarak Manas'ın tadına varacak, bu ulu destanın eşsiz güzelliğini ruhlarına sindirecekler. Benim ya da bizim yaptığımız çeviriler, bu ateşi tutuşturacak birer kıvılcım olursa, bu güzelliği sezdirebilirse başarıya ulaşmış olacaktır.

MANAS DESTANI'NDAKİ KELİME, CÜMLE ve BÖLÜM TEKRARLARININ STİLİSTİK BAKIMINDAN ÖNEMİ

HÜLYA KASAPOĞLU ÇENGEL*

Dünyanın en büyük destanı olarak bilinen Manas destanı. Kırgız Türkleriyle birlikte bütün Türk dünyasının övünç kaynağıdır. Destanın sözlü gelenekte bir milyonu aşkın mısra sayısıyla günümüze ulaşması bunu göstermeye yeter. Üstelik, bu destan Türk halkının inançlarını, geleneğini, dünya görüşünü ve tabiat anlayışını ortaya koyması bakımından tarihî bir seyir defteridir. Destanı, ilk olarak W. Radloff 1862-1869 yılları arasında Isık Köl civarından derlemiş; 1885 yılında ise Almanya tercümesiyle birlikte yayımlamıştır. Bizim istifade ettiğimiz metin, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali tarafından yayına hazırlanan Radloff derlemesidir.[1] Bu çalışma, destanın derli toplu bir metin hâlinde elimizde bulunması bakımından çok önemlidir. Çalışmanın diğer önemi ise destan metninin Lâtin alfabesiyle ve Türkiye Türkçesiyle verilmesinden gelmektedir. Aktarma, Kırgızca orijinal metinden değil; Almanca metinden yapıldığı için bazı aksaklıklar da vardır. Yabancı dilden aktarma, hem mukayeseyi zorlaştırmış: hem de Türkiye Türkçesiyle ortak olan kelimelerin kaybolmasına sebep olmuştur. Ayrıca, Radloff'un tespit ettiği Manas metni, bugünkü Kırgız Türkçesinin dil özelliklerini tam yansıtmaz. Bunda, metnin 130-135 yıl önce derlenmesi, ağız metni olması ve derleme sırasındaki hatalar rol oynamış olabilir. Meselâ: bugünkü Kırgız Türkçesinde kelimenin ilk hecesinde yer alan **o, ö** ve **ü** ünlüsü, müteakip hecelerdeki düz ünlüleri yuvarlaklaştırır; ancak, aynı hadise u ünlüsünden sonra görülmez. Oysa, Radloff metninde **o** ve **ü** ünlüleri, devam eden hecelerdeki düz ünlüleri bazen yu-

* Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü, Ankara, TÜRKİYE.

1. W. Radloff, **Manas Destanı**, (Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali), 1995.

varlaklaştırmaz. Aşağıda bununla ilgili örnekler yer almaktadır[2]. Metinde geçen tooday "dağ gibi" (II. B. s. 29/432), oñdap "düzeltip" (II. B. s. 30/471), soottan "zırhtan" (VII. B. s. 257/1730), tödey "deve gibi" (IV. B. s. 123/631), tügel "bütün" (II. B. s. 34/706) v.b. kelimeler, bugün Kırgız Türkçesinin fonetik yapısına uygun olarak toodoy, oñdop, sootton, töödöy ve tügöl şeklini almıştır. Derlemenin yapıldığı tarih ve ağız gerçekten de önemlidir. Bu hususlar, Radloff metni üzerinde sağlam bir dil çalışmasını gerektirebilir.

Bu girişten sonra esas konumuza dönmek istiyorum. Biraz sonra değerlendirmenize sunacağım malzeme de sözü edilen metnin taranmasıyla elde edilmiştir.

Tekrarlardan ne anlıyoruz? Şiir sanatında tekrarlar, sık sık tercih edilen ritmik unsurlardandır. Bunlar; ses, ek, kelime, kelime grubu, mısra ve cümle tekrarlarıdır. Şiirde armoni, bir veya birkaç mısradaki seslerin birbirine uymasına, birbirleriyle veya bir mânâya göre armonize edilmesine denir.[3]

Sanatçı, şiirde hem müzikaliteyi sağlamak, hem de ses ile anlam arasında bir bağlantı oluşturmak için mısra veya bentlerde bazı sesleri daha çok kullanır. Tekrarlanan ekler ise, şiirde gramatikal unsur olarak yer aldığı gibi armoniyi sağlayıcı vasıtalar olarak da karşımıza çıkar. Kelime ve kelime gruplarının tekrarında ise şiirdeki anlama; heyecan, hareket, müzik ve âhenk katma amacı vardır. Mısra, cümle ve bölüm tekrarlarına gelince; onlar da armonik unsur olmaları yanında sanatçının düşünce ve heyecanının nerelerde yoğunlaştığını göstermesi bakımından önemlidir.[4] Tekrarlarda ayrılık şart değildir. Birbirinin aynı olan ses, ek, kelime, kelime grubu, mısra, cümle ve bölümlerin yanında: çeşitli karakterler bakımından birbirine benzeyen ses, yakın ve zıt anlamlı kelimeler, kelime grupları, şekil ve anlamca birbirine benzeyen mısra, cümle ve bölümler de sanatçının tasarrufunda tekrarlanabilir. Bunlar da birbirinin aynı olan gramatikal unsurlar kadar ritmik güce sahiptirler.

Manas anlatıcıları, güçlü sanatçılardır. Manasçının tahkiye üslûbu içinde

2. Vereceğimiz bütün örneklerde parantez içinde yer alan ilk rakamlar, Kültür Bakanlığınca yayımlanan Radloff metninin bölüm numarasını; ikinci rakamlar sayfa; üçüncü rakamlar ise aldığımız örneğin ilk mısraının numarasını göstermektedir.
3. Mehmet KAPLAN, Tevfik Fikret, İstanbul, 1971, s. 174.
4. Hüseyin ÖZBAY, Çolpan'ın Şiirleri, Ankara, 1994, s. 232, 241, 253.

başvurduğu tekrarlar, gerçekten de bunu açık bir şekilde ortaya koyuyor. Manas'taki tekrarların en önemli özelliği, natürel bir doku içinde ve çok tabiî bir söyleyişle dinleyiciye sunulmasıdır. Destanda tabiî bir şekilde yer alan rücû tekniği, eserin bütünlüğü içinde bir çağrışım oluşturmakta ve toparlayıcı bir motif olarak yer almaktadır. Tabiatın içinden gelen tekrarların ve değişkenliğin, Manas destanında natürel bir senfoni oluşturduğunu görüyoruz. Manas'ın bu özelliği modern Kırgız edebiyatına da yansımıştır. Aytmatov'un tabiî anlatımının kaynağı da Manas değil midir?

Bizim çalışmamız yapısal bir çalışmadır. Şimdi kelime, cümle ve bölüm tekrarlarıyla ilgili olarak tesbit ettiğimiz malzemenin sadece bir kısmını sunacağız. Destanın ses tekrarları bakımından da zengin bir malzeme ihtiva ettiğini burada söylemeden geçemeyiz. Meselâ: aşağıdaki mısralarda "k" sesi 20 defa tekrarlanmıştır. Ünsüz sertliğinin mânâ ile bağlantısı bu bölümde çok açıktır. Ak-erkeç (Kökçö'nün karısı)'in hiddeti, "k" vasıtasıyla da mısralara yansıtılmıştır.

Kök-ala surap köröyn!
Kök-kübö surap köröyn!
Kessen dağı Almambet,
Mine ketkin Kök-ala!
Kessen dağı Almambet
Kiysen dağı Kök-kübö
Kiye ketkin, Almambet.

(II. B. s. 41/1050)

1 - KELİME TEKRARLARI

Manas'ta kelime türü olarak daha çok isim, fiil ve sıfat tekrarları yer almaktadır. Bu kelimeler, çoğunlukla mısra sonunda, bazen mısra başında, bazen de mısranın değişik yerlerinde tekrarlanmıştır. Ses ve ek tekrarları armoniktir. Oysa, kelime tekrarlarında mânânın armonize edilmesi söz konusudur.

a. İsim Tekrarları

Manas'ta daha çok akrabalık isimleriyle özel isimlerin tekrarı görülür. Destanda özel isimlerin tekrarı dikkat çekicidir. Tekrarlanan isimler, itibar sahibi ve

önemli şahsiyetlerin isimleridir. Bunlar; Kuday (Huda, Allah), Cakıp (Manas'ın babası), Manas, Almambet, Bakay (Manas'ın yoldaşı), Kökçö (Manas'ın dayısı), Ak-padişa (Rus çarı), Kanıkey (Manas'ın karısı) ve Semetey'dir. Ak-padişa isminin tekrarı, manasçının şahsiyetinden kaynaklanmaktadır. Bir başka varyantta, bu ismin bu kadar sıklıkla tekrarlanacağını zannetmiyoruz.

Manas, Kökçö ile mücadelesi sırasında ağır bir şekilde yaralanır ve atına biner. Allah'a sığınır. Allah'tan yardım diler. Manas'ın Allah'a olan inancı ve bağlılığı "Allah" adının tekrarıyla da ortaya çıkıyor. "Allah" adının mısra başında alt alta tekrarı mısra başı redifi mahiyetini kazanarak armoniyi meydana getirmiştir.

Kuday Kuday degenden
Kuday men de döçü edem-
Kuday bölök turbaybı?
Kuday da ebes bu Manas
Kudaydı aldı oosuna

.....
A **Kudayım**, a Kocom
Amanatka sabır koy!
(III. B. s. 64/285)

Mısra başında simetrik olarak tekrarlanan diğer isimlerden örnekler de aşağıda yer almıştır:

Manastı Köstöy bastırdı,
Manaska cete kelgen soñ
Manaska salam bergen soñ
Manas ayttı ustağa:
(IV. B. s. 142/1676)
Semeteyge alıp keldi,
Semetey atka minip aldı,
Semetey cürüp ketip kaldı.
(VII. B. s. 242/918)

Destanda, bazı isimlerin mısra sonunda hitap unsuru olarak tekrarı da mısralara güç katmaktadır. Cakıp, Bakay'ın Manas'a yol göstermesini, bilmediğini öğretmesini isterken bu arzu, mısra sonunda simetrik olarak tekrarlanan Bakay ismiyle âdeta kuvvetlenmiştir.

Oşu Manas balama

Canına coldoş bolsoñçu, **Bakay!**
Körbögönün körsötüp, **Bakay!**
Kötünen birge cürsöñcü, **Bakay!**
Bilbegenin bilgisip, **Bakay!**
Birge cortup cürsöñcü, **Bakay!**

(I. B. s. 19/133)

Bakay ismi bu tarzda çok sık tekrarlanmaktadır. Bakay, destan boyunca Manas ile Kanıkey'e sadık bir yardımcı olmaktan asla uzaklaşmamıştır. Kanıkey, Semetey'i Cakıp Han ile oğullarının kötülüğünden kurtarmak için Bakay'dan yardım ister. Bu mısralar, Bakay isminin mısra sonunda tekrarıyla daha etkili bir ifade kazanır.

Eçkiden kalğan ulaktı, **Bakay,**

Kursaktan kalğan çunaktı, **Bakay,**

Nayzadan kalğan celekti, **Bakay,**

Manastan kalğan belekti, **Bakay,**

(VI. B. s. 209/345)

Destanda yine aynı tarzda en çok tekrarlanan isim, Cakıp Han'dır. Onun itibarı, çevresinden gördüğü değer, oğlu Manas vesilesiyledir. Bu durum, Cakıp isminin sık sık tekrar edilmesiyle de belirmektedir. Bakay da, Cakıp'a ismiyle hitap ederek cevap verir. İnsanların birbirlerine isimleriyle hitap etmeleri ve bu isimleri sürekli tekrarlamaları samimiyet sonucudur. Bu tür tekrarlar, umumi Türk şifahi edebiyatıyla paralellik taşımaktadır. Ünvanlı kişilere ve büyüklere "sen" diye hitap etmek, Türk geleneğinde yaygın bir üslûp tarzıdır. Meselâ : ey Türk sen!. Allahım sen! gibi.

Bakay'ın Manas'a yoldaş olacağı ve bundan Cakıp Han'ın emin olması gerektiği düşüncesi, Cakıp isminin tekrarıyla muhataba daha güçlü hissetirilmekte; hem de bir samimiyet ve sadakat doğurmaktadır. Ayrıca, bu isimlerin mısra sonunda redif görevinde kullanılması ritmi de sağlamıştır.

Nakıl bolot, cöp bolot, **Cakıp!**
Attanalı, cortolu, **Cakıp!**
Busurmar colun açalı, **Cakıp!**
Becindin colun basalı, **Cakıp!**
Kuday berse çabalı, **Cakıp!**

(I. B. s. 20/146)

Bakay, Cakıp Han'a Manas'ın balası Semetey'i bulduğunu müjdelerken de Cakıp isminin aynı şekilde tekrarlandığını görüyoruz.:

A süyünçü, süyünçü, **Cakıp!**
Ketkenim keliptir, **Cakıp,**
Kemtiğim tolup kalıptır, **Cakıp,**
Bu Manastın balası **Cakıp,**
Kaytıp keldi üyünö, **Cakıp,**

(VI. B. s. 217/774)

Özel insan isimlerinin yanında özel at isimleri de dikkat çekici tekrarlardandır. At kültürü bu tekrarlarla yansıtılıyor. Manas'ta atsız ve zırhsız bir kahraman düşünmek imkânsızdır. Moğol kahramanı Almambet'in Kökçö'ye darılmasının bir sebebi de Kökçö'nün ona Kök ala adlı at ile Kök tonu (mavi zırh) vermemesidir. Atlar, destanda yanında bulundukları kahramanlarla birlikte şahsiyet kazanmışlardır. Onların özel isimleri alması da bu yüzdendir. At isimlerinin mısralarda sürekli olarak yer alması, atın taşıdığı önemi bir kez daha göstermektedir. Destanda en çok tekrarlanan at ismi Manas'ın atı Ak-kula'dır. Şu mısralarda Ak-kula tasvir ediliyor ve bu isim, mısra sonunda simetrik bir tekrar oluşturuyor.

Manas kan üydön çıktı,
Öküm tuuğan **Ak-kula,**
Örköçö biyk, zeeri bas,
Öktöm tuuğan **Ak-kula,**
Taykı colduu, tap ettüü.
Tamaşaluu **Ak-kula.**

(II. B. s. 44/1219)

Manas'ın atı Ak-kula ile beraber diğer önemli at isimleri de tekrarlanmıştır.

Kök-aladan köp ele,
Sar'aladan san ele,
Kaysı, kaysı **Kök-ala,**
Kaysı, kaysı **Sar'ala.**

(II. B. s. 38/894)

Sar'ala Almambet,
Sar'aladan tüştü, deyt,
.....
Sar'alağa böktördü.

(V. B. s. 189/1844)

Saralanı katuu butka saldı, deyt,
Beren eken **Sar'ala**

(V. B. s. 196/2237)

Kök-ala atın bersin de!
Kök-ala atın berbese,
Kök-alası köskö cetkinçe

(IV. B. s. 141/1634)

Sık sık tekrarlanan diğer önemli kelimeler arasında törö (efendi), çoro (yiğit), dos (dost), boto (yavru), bala, uul (oğul), ata (baba), ene (anne), ake (ağabey) vb. kelimeleri zikredebiliriz. Bu kelimeler, karşılıklı konuşmalarda ve çoğunlukta I. teklik şahıs iyelik ekiyle tekrarlanmaktadır. İyelik ekinin kullanımı, sahiplenme ve sıcaklığı da beraberinde getirmiştir. Bu, bizim halk felsefesini de yansıtır. Meselâ : "hocam" örneğinde bir kabullenme vardır. Oysa, "hoca" dendiği zaman reddetme sözkonusudur.

Manas destanında bu sahiplenme ve kabullenme töröm ve çorom kelimelerinin çok sık tekrarıyla ortaya çıkmaktadır. Hanlar ve yiğitleri arasında geçen diyalogların çokluğu; ayrıca, gerek kadın gerekse diğer erkek kahramanların da hanlara "töröm" diye hitap etmesi, bu kelimelerin tekrarını iyice artırmıştır. Bunlar da mısra sonunda yer almaktadır:

Almambet çoro mını aytat:
A süyünçüñ, ay carkın, **töröm,**
Altındı cestey buradım, **töröm,**
Tuuğannın cayın suradım, **töröm,**
Senin atañ Cakıp bay **töröm,**
Altı caşar ekende, **töröm.**

(V. B. s. 171/915)

Kan balası Kanıkey
Kars-kars külüp ciberdi:
Açuñdu basa kör, **töröm!**
Akılıña tüşö kör, **töröm!**
Barğan cooñ basıp kayt, **töröm!**
Bağ aldırıp andan kayt, **töröm!**

(V.B. s. 156/198)

Diğer kelime tekrarları aşağıdaki mısralarda görülmektedir.

Kapır minen Busurman, **çorom,**
Kalçap alğan kırandar, **çorom,**
Elim minen curdumdan, **çorom,**
Ekçep alğan erender, **çorom.**

(II. B. s. 50/15555)

Asalau maliykim
Er Kökçö **dosum!**
Elikime salam. Almambet **dosum!**
Sak salamat bolduñbı, **dosum?**
Sak salamat bolğomun, **dosum.**

(II. B. s. 29/454)

Aynalayn Kanıkey, **botom,**
Cakındada tura kör, **botom,**
Edişte ayran kılayn **botom,**
Atı-tonu kamdayn, **botom.**

(VI. B. s. 210/379)

O Kara kandan sen çıksañ, **balam.**
Kara-kandın kıs ele, **balam.**
"Kanıkey" degen bar ele, **balam,**

(VI. B. s. 217/741)

Sar'ala mingen ay carkın, **uul,**
Sar'ala başın bura tur, **uul,**
Astıñ cerge tura tur. **uul.**

(V. B. s. 168/795)

Süyünçümdü abt berçi, **ata!**
Bat berseñ de tes berçi, **ata!**
Korodon bölböy koy berçi, **ata!**
Matoodan çeçpey töö berçi, **ata!**

(V. B. s. 166/685)

Aynalayn mazarım, **ene,**
Ökül atam, Karım-bay **ene,**
Kızıl moynçu bir muzoo, **ene,**
Kolumnan suurup aldı deyt, **ene!**

(VI. B. s. 209/320)

Men colooçu, colooçu, **ake,**
Coldo cürüp kelemin, **ake,**
Coldu bir surap kelemin, **ake!**

(VI. B. 212/487)

Atın ve zırhın önemi, aşağıdaki örneklerle de ortaya çıkmaktadır. "At" ve "ton" kelimesi, mısralarda bazen birbirini takip ederek bazen de mısra başında ve sonunda tekrar oluşturmuştur.

At kerek bolso, at surasın deyt, dedi.
Ton kerek bolson, ton surasın deyt, dedi.

(II. B. s. 37/831)

At kerek bolso, Almambet,
At surap alsañ! dedi,
Ton kerek bolso, Almambet,
Tondu surap alsañ dedi.
(II. B. s. 37/865.

b. Fiil Tekrarları

Fiille ifade, Türk destanlarının ortak bir özelliğidir. Manas destanında yer alan cümlelerin büyük çoğunlukla fiil cümleleri olması millî karakterimiz ile dilimiz arasındaki yapısal ilişkiyi göstermektedir. Destanda en çok tekrarlanan fiiller, de- ve ayt-(söylemek) fiilleridir. İç içe birleşik cümleler, bu fiillerin sıklığını da beraberinde getirmiştir. Sözü edilen fiil tekrarları çoğunlukla mısra sonunda ve alt altadır. De- fiili, daha çok şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman ve -p zarf-fiil ekiyle; ayt-fiili de yine görülen geçmiş zaman ve şimdiki zaman ekiyle tekrarlanmıştır.

"Attanamın, cortom!" **deyt,**
"Alıska sapar baram!" **deyt,**
.....
"İt-keçüüden keçem," **deyt.**
(I. B. s. 18/68)

Astına koyup saldı, **deyt**
Büröö koyup berdi, **deyt.**
(II. B. s. 33/635)

At keregi çok, **dedi,**
Ton keregi cok, **dedi.**
(II. B. s. 37/840)

Kan castanıp mal taptım,
Kanıkey cırğaldı körsün, **dep,**
Mus castanıp mal taptım,
Bukaram çurğap cürsün, **dep.**
(III. B. s. 61/122)

Almambet kördü Kökçönü:
"Altay, Altay" **dep ayttı,**
"Cabı? Cabı?" **dep ayttı,**
Möndü! Möndü! **dep ayttı.**
(II. B. s. 22/67)

Ekimet dep kep **aytam,**
Candırmaktuu kep **aytam,**
Canıktatıp dağı **aytam.**
(II. B. s. 46/1336)

Aşağıdaki mısralarda de-, ye- ve ket- (gitmek) fiillerinin dikine tekrarı sözkonusudur. Ayrıca, bu fiillerle birlikte her mısrada üçüncü bir fiilin kullanılması, hareketli bir üslûp meydana getirmiştir.

"Manas celınoğus çığat" **dep ketti,**
.....
Kaynasın mıktap **cep ketti.**
"Manas Kıtaydı kırat" **dep ketti.**

Olturup etin **cep ketti**
"Manas oyron çığat" **dep ketti.**
(I. B. s. 18/51)

Destanda yer alan diğer fiil tekrarlarından bazıları aşağıdadır:

Ayışığı altın tuu **kördüm,**
Altı sanalaş kol **kördüm,**
Celpildegen tuu **kördüm,**
Cermayşkan kol **kördüm,**
(VII, B. s. 242/938)

Kökkö uçkan sarı **ıylayt,**
Köp caşağan karı **ıylayt,**
Asmandağı çar **ıylayt,**
Altı caşar bala **ıylayt.**
(VII, B. s. 242/938)

c. Sıfat Tekrarları

Manas'ta sıfat tekrarlarına da çok yer verilmiştir. Bazı kahramanlara verilen sıfatlar kelime grubundan oluşmakla beraber bu gruplar, klişeleşmiş hâldedir. Bu yüzden sıfat-fiil tekrarlarını sıfat tekrarlarıyla birlikte değerlendirmeyi uygun gördük. Destanda sıfatlar, bazı çok itibarlı ve olumlu şahsiyetlerle olumsuz şahsiyetlere verilmiştir. Bunlar, kahramanların taşıdıkları meziyetlere ve özelliklere göre belirlenmiştir. Kendilerine belli vasıflar verilen ve destanda çoğu zaman bu vasıflarla zikredilen şahıslar şunlardır: **Manas, Kökçö, Almambet, Ak-erkeç, Kanıkey, Buuday bek, Mendi bay** vb. Bu isimler destan boyunca bazen birbirine yakın mısralarda, bazen de muhtelif yerlerde tekrarlanır.

Er Manas
Batır Manas (Kahraman Manas)
Kapılan tuuğan Manas (Kaplan doğan Manas)
Kapılan tuuğan Almambet (Kaplan doğan Almambet)
Arışıñ uzun Almambet (Arştan uzun Almambet)
Er Kökçö
Batır tuuğan Er Kökçö (Kahraman doğan Ek Kökçö)
Aylañgıs tuuğan Er Kökçö (Dönek doğan Er Kökçö)
Buruksuğan Ak-erkeç (Güzel Ak-erkeç)
Erkelegen Kanıkey (Nazlı Kanıkey)
Bulğarı cıttuu Buuday bek (Misk kokulu Buuday bek)
Buzukka tuuğan Mendi bay (Bozuk doğmuş Mendi bay)

Destanda iyiler ve kötüler vardır. Bu zıtlık, cakşı (iyi) ve caman (kötü) gibi sıfatların tekrarıyla da belirginleşmektedir. Vereceğimiz örneklerde cakşı ve caman kelimeleri bazı yerlerde gramatikal olarak isim; stilistik bakımdan ise sıfattır. Sözü edilen sıfatların mısra başında aynı eklerle tekrarlanması, mısraları ritmik bakımdan da güçlendiriyor.

Cakşının atı ol bolso,
Cakşının kuşu ol bolso,
Cakşının iti ol bolso,
.....
Camandın atı ol bolso,

Camandın kuşu ol bolso,
Camandın iti ol bolso.

(III. B. .s. 99/2108)

Cakşı catık kep ayssa
Cakşı coop bereyn!
Caman katuu kep ayssa
Caman coop bereyn!

(III. B. s. 74/798)

Destanda ay carkın (ay ışığı) ve kün carkın (güneş ışığı) gibi güzelliği ve berraklığı temsil eden sıfatların sürekli olarak törö (efendi), çoro (yiğit) ve uul (oğul) için kullanılması ve aynı ifadeler içinde tekrarlanması dikkat çekicidir:

A süyünçü, **ay carkın,** töröm,
Bu süyünçü, **kün carkın,** töröm!
(V. B. s. 161/428)

Atı cakşı **ay carkın,** töröm,
Özü cakşı **kün carkın,** töröm
(V. B. s. 180/1381)

Atı cakşı **ay carkın,** çorom,
Özü cakşı **kün carkın,** çorom.
(V. B. 180/1406)

Aynalayn **ay carkın** uul,
Özü cakşı **kün carkın,** uul.
(V. B. s. 177/1262)

d. Yakın ve Zıt Anlamlı Kelime Tekrarları

Manas'ta aynı kelimelerin yanında anlamca birbirine benzeyen kelimelerin tekrarı da görülmektedir. Şu mısralarda "at" anlamına gelen kulun (süt emen tay), bee (kısrak), at, cılkı (at) gibi isimlerin mısranın değişik yerlerinde kullanıldığını görüyoruz. Bu tür kelimeler, Manas'taki kelime dünyasının zenginliğini göstermesi bakımından da son derece dikkate değer:

Altımız cele miñ **kulun,**
.....
Seksen cele son **kulun,**
.....
Kaysı tuu **beeni** soyorun bilbeyt,
Kaysı tukur **attı** soyorun bilbeyt,
Köp **cılkının** arasında.

(s. 34/682)

Koştoğon **atıñ** kurusun, çorom!
Aydağan **cılkıñ** kurusun, çorom!

(VII. B. s. 235/553)

Aşağıdaki mısralarda ise **kakşat-** (ağlatmak), **kır-** (yok etmek) **ıylat-** (ağlatmak) ve **sapır-** (yok etmek) gibi hemen hemen aynı anlama gelen fiillerin mısra sonunda tekrarlandığını görüyoruz.

Kalçanın curtun **kakşatamın.**
.....
Kızılbaş curtun **kırämın.**
.....
İndinin curtun **ıylatamın.**

(III. B. s. 66/376)

Sarttın curtun **sapırdım.**
.....
Kalçadın curtun **kakçattım.**
.....
Kıtaydın curdun **kırdım.**

(III. B. s. 92/1760)

Şu mısralarda ise Manas'a verilen sıfatlar, Manas'ın gücünü, heybetini ve büyüklüğünü göstermesi bakımından birbirine benzemektedir. Ala tooday (Ala dağ gibi), ağın suuday (akar su gibi), terektey (kavak gibi), tenistey (deniz gibi) gibi tabiat unsurlarından faydalanılarak elde edilen sıfatları kullanan manasçı, sıfatla Manas arasında reel olmayan, mecâzi bir ilgi kurarak hayâl dünyasının genişliğini ortaya koymuştur:

Ala-tooday Manasıñ
.....
Ağın suuday Manasıñ
.....
Terektey seniñ Manasıñ
.....
Teñistey seniñ Manasıñ

(III. B. s. 101/2241)

Yakın anlamlı kelimelerin yanında zıt anlamlı kelime tekrarları da âhengi meydana getirmektedir:

Cakşılıktuu kep bolso,
.....
Camandıktuu kep bolso.

(II. B. s. 48/1432)

Cakşılaşsa cakşılaşıp alarbıs,
Camandaşsa camandaşıp cılarbıs!

(III. B. s. 78/2039)

2. CÜMLE TEKRARLARI

a. Aynı Cümlelerin Tekrarı

Manas destanında birbirinin aynı cümlelerin tekrarına az rastlanmaktadır. Daha çok çeşitli bakımlardan birbirine benzeyen cümlelerin tekrarı vardır. Aşağıdaki örneklerde bazı cümleler birbirinin aynıdır; bazılarında ise sadece baştaki unsur değişmektedir. Cakıp hanın Manas'a lâyık kız bulamaması dile getirilirken aynı cümlelerin tekrarı dikkat çekicidir. Bu tekrarlar, Cakıp hanın hangi endişeleri taşıdığını göstermenin yanı sıra mısralara güçlü bir ritim de kazandırmıştır.

Kalmaktın **curtun kıdırdım,**
.....

Andan suluu tappadım,
Kalçanın **curtun kıdırdım,**
Andan suluu tappadım,
Kızılbaş **curtun kıdırdım,**
Andan suluu tappadım.

(III. B. s. 72/712)

Bu tarzdaki diğer örneklerden bazıları şunlardır :
Kan **balası erkesiñ,**
Erkelikti aytasıñ,
Bek **balası erkesiñ**
Erkelikti aytasıñ

(III. B. s. 84/1320)

Şooruktan kısı Akılay, **çorom,**
Andan merset coğ-ele, çorom,
Kimge berem süyünçü, çorom?
Kan balası Kanıkey, **çorom,**
Andan merset coğ-elka, çorom,
Kimge berem süyünçü, çorom?

(V. B. s. 162/485)

Altın-emel, Kürökköy, çorom,
Anı körgön barsıñbı?
Şemey-kala, Kızıl can.
Anı körgön barsıñbı?

(VII. B. s. 225/14)

b. Benzer Cümle Tekrarları

Manas'ta benzer cümlelerin tekrarı fazladır. Bunlar; ya şekil ve anlamca; ya da sadece şekilce benzer cümlelerdir. Tekrarlanan cümleler kısa ve basit yapıdadır. Şekil ve anlam bakımından benzer cümlelerde, cümlenin çoğunlukla bir unsuru değişmektedir. Bu da, daha başta yer alan unsurdur. Ara sıra sondaki unsurların da değiştiği görülür. Bu unsurların gramatikal olarak da aynı özelliği taşıması, mısralarda çok güçlü bir âhenk oluşturmuştur. Bununla ilgili birkaç örnek aşağıda sunulmuştur:

Atakeñde **bilbediñ, Manas,**
Enekeñdi **bilbediñ, Manas,**
Kırk çoronu **bilbediñ, Manas!**

(III. B.s. 107/2550)

Katınğa **keñeş salayn!**
Balama **keñeş salayn!**
Ağama **keñeş salayn.**

(III. B. s. 76/910)

Cakıp **kan kondu bir suuğa**
Bakay **kondu bir suuğa,**
Manas **kondu bir suuğa,**
Acıbay **kondu bir suuğa.**

(III. B. s. 109/2657)

Kañğaylap **kelet bir atıñ,**
Altaylap **kelet bir atıñ,**
Orustap **kelet bir atıñ,**
Kırgıstap **kelet bir atıñ,**
Kırımdap **kelet bir atıñ.**

(IV. B. s. 138/1149)

.....
Er **Manas kele catır,**
.....
Kan **Manas kele catır,**

(V. B. s. 154/91)

Töröñ **kaysı boluçu,**
Tölöñgüt **kaysı boluçu,**
Kanıñ **kaysı boluçu,**
Karañ **kaysı boluçu.**
(V. B. s. 160/371)

Ak **çatırdı büktüñör,**
Ak **borçukka cüktüñör,**
Kök **çatırdı büktüñör,**
Kök **borçukka cüktüñör.**
(VII. B. s. 225/27)

Manas'ta şekilce benzer cümlelerin tekrarı da vardır. Bu cümleler de yapı olarak basit cümleler olup mısralarda simetrik tarzda tekrarlanır. Basit ve kısa cümleler, gerçekten de mânânın etkili bir şekilde ve kolayca dinleyiciye ulaşmasında önemli bir rol oynarlar. Ayrıca sözü edilen cümlelerdeki üslûp, bize mâni ve bilmece türünü hatırlatmaktadır:

Çını degen çını bar,
Çiy iylegen darım bar,
Ölgön candı tirgisken,
Öçkön ottu tamıskan,
Ak baktağa orop alğan sarın bar.
Ak batağa orop alğan darım bar.
(III. B. s. 64/270)

Tüşüñdü taap corusam.
Acekeñdi kaşıña al!
Tüşüñdü buzuk corusam.
Acekendi başın al!
(II. B. s. 47/1355)

Eki teşik bir kelse,
Abıyrıñdın ketkeni:
Eki nayza bir cesse,
Acalıñdın cetkeni!
(IV. B. s. 150/2065)

Kanday muñduu it ede,
Kanday muñduu kuş ede.
Kanday muñduu et ede?
(III. B. s. 99/2103)

3. BÖLÜM TEKRARLARI

Manas destanında üzerinde durulan duygu ve düşüncelerin destan boyunca aynı veya benzer ifadelerle tekrar verildiğini görmekteyiz. Bu tekrarlar, Manas'ın âdeta bel kemiğini oluşturmuştur. Bir kahramanın dile getirdiği duygular ve fikirler aynı kahramanın veya onunla diyalog içinde olan başka bir kahramanın ağzından tekrar ifade edilmektedir. Bazen de aynı ifadeleri Manasçı tekrarlamaktadır. Bu tekrarlar, aynı sayfalarda, aynı epizodun farklı sayfalarında veya farklı epizotlarda bazen aynı şekilde, bazen de yapı aynı olmakla beraber hitap edilen şahsın, bazı kelimelerin, fiil kipinin ve fiil şahsının değişmesiyle yer almaktadır. Gerçekten de bu tür ifade tekrarları natürel bir şekilde anlatılmak istenen duygu ve düşünceleri daha kuvvetli bir mesaj halinde aktarmış ve mısralarda çok tabiî bir ahenk meydana getirmiştir. Her epizotta sık bir şekilde tekrarlanan bu ifadeler, Manas'ın, kendi içinde bir birlik ve bütünlük ihtiva ettiğini göstermektedir.

Manas'ın yiğitlerine seslenirken kullandığı ifadeler çoğu zaman birbirinin aynıdır. Bu örneklerden birkaçı aşağıda yer almaktadır:

Eldüü cerden çoğultup,
Ekçep alğan köy-ğaşka,
Kalktuu cerden çoğultup,
Kalap alğan sap-kaşka.
Barıñ birdey erender,
Barıñ birdey berender.
(IV. B. s. 151/2117)

Manas V. bölümde de yiğitlerine "çorom" kelimesinin ilâvesiyle aynı ifadelerle seslenmektedir:

Eldüü cerden çoğultup, çorom,
Ekçep alğan köy-gaşka, çorom,
Kalktuu cerden çoğultup, çorom,

Kalap alğan sap-kaşka, çorom,
Barıñ birdey esender, çorom,
Barıñ birdey berender, çorom,
(V. B. s. 162/465)

Manas, yiğitlerinin savaşa hazırlanmalarını istediğinde ise aşağıdaki ifadeleri IV. ve V. epizotlarda aynen kullanmaktadır:

Soottı cıydım sen üçün, çorom,
Sayışıp ölgün men üçün, çorom,
Kılıştı cıydım sen üçün, çorom,
Kırılışkın men üçün, çorom!

(IV. B. s. 151/2143: V. B. s. 194/2144)

Almambet, Manas'ın yurduna geldiği zaman altı kişi tarafından karşılanır. Almambet'in hem altı yiğide hem de Acıbay'a verdiği cevap birbirinin aynıdır:

Kanduu cerden kelemin,
Kanğa kebim aytamın:
Bektülü cerden kelemin,
Bekke kebim aytamın.
(II. B. s. 51/1589)

Kandu cerden kelemin,
Kanıña sözüm aytamın!
Bektuu cerden kelemin,
Begiñe sözüm aytamın!
(II. B. s. 52/1624)

Destanın II. epizotunda altı yiğidin ve Acıbay'ın Almambet'e verdiği cevap da birbirinin tekrarıdır. Sadece fiilin şahsı değişmektedir.

Kanduu cerden kelseñiz,
Kanğa sözüñ aytsañız,
Bektü cerden kelseñiz,
Bekke kebiñ aytsañız.
(II. B. s. 51/1594; s. 52/1629)

Aynı ifadeler, Köz Kaman epizotunda Kuu-balanın ağzından da benzer şekilde birkaç defa tekrarlanır:

Men törölü curttan kelemin,
Törööñö kebim aytamın!
Kanduu curttan kelemin,
Kanıña kebim aytamın.
(V. B. s. 160/367)

Destanda müjde isteyici ifadeler de değişik kahramanlar tarafından aynı şekilde tekrarlanır. Bu örneklerde ise sadece hitap edilen şahıslar ve bazı kelimeler değişmektedir.

Kuu-bala, Cakıp hanla Közkaman'ın akrabalık ilişkisini Almambet'e anlattıktan sonra şu şekilde müjde ister:

A süyünçü, ay carkın, töröm
Bu süyünçü, kün carkın, töröm!
Süyünçümdü bat berçi, töröm!
Bat berseñ de tes berçi, töröm!
Matoodan çeçpey töö berçi, töröm!
Bokçodon çeçpey ton berçi, töröm!
(V. B. s. 161/428)

Almambet Kanıkey'e, Közkaman'ın Cakıp hanla kardeş olduğunu, Kalmukların eline düştüğünü, orada yaşadığını, şimdi ise göçüp geldiğini müjdelerken benzer ifadelere yer verilir:

A süyünçü, ay carkın ceñe,
Bat berseñ de tes berçi, ceñe!
Korodan bölböy koy berçi, ceñe,
Matoodan çeçpey töö berçi, ceñe,
Bokçodon çeçpey ton berçi, ceñe.
(V. B. s. 169/841)

Kahramanların kadınları esir almak istedikleri zaman kullandıkları ifadeler de birbirine benzer. Aşağıda , bu örneklerin birkaç epizotta yer aldığını görmekteyiz. Bu örneklerde de fiil kipi ve şahıs değişmektedir.

Cakıp han, Temir hanın, Kanıkey'i Manas'a vermek istemediğini görünce şöyle söyler:

Aç bilekten alıçı
At soñuna salıçı,
Olco cesirin kılıçı,

(III. B. s. 76/891)

Manas'ın düşmanı Çon Coloy da aynı ifadeleri Kanıkey için kullanır:

Kan balası Kanıkey,
Aç bilekten alarmın,
At soñunan salarmın.

(IV. B. s. 145/1837)

Almambet'in Altınay'a söylediği sözler de buna benzerdir:

Aç bilekten-albasam,
At soñuna salbasam,
Alıp olco kılbasam

(V. B. s. 192/205)

Kanıkey, Semetey'i Cakıp han ile oğullarının kötülüğünden kaçırıp sadık Bakay'dan yardım isterken onun Manas'ın yadigârı olduğunu şu ifadelerle dile getirir:

Eçkiden kalğan ulaktı, Bakay,
Kursaktan kalğan çunaktı, Bakay
Nayzadan kalğan celekti, Bakay,
Manastan kalğan belekti, Bakay.

(VI. B. s. 209/345)

Kanıkey tarafından Közkaman epizotunda sıkça tekrarlanan bu ifadeleri, Ayçörök de Semetey'in hatırası olan Seytek'i kötülüklerden korurken benzer şekilde kullanır:

Aysadan kalğan celegim,
Cañıstan altay kalğan belegim,
Soottan kalğan kuyağım,

Cañıstan kalğan tuyağım.

(VII. B. s. 257/1728)

Cakıp han Manas'a kız aramaya çıktığında bir çobanla karşılaşır. Çoban, Manas gibi bir hanın babasının karanlıkta dolaşmasına hayret eder ve bunun sebebini sorar:

Batır Manas uuluñ bar,
Bu Manastın barında
Attan cöyü bolduñbu?
Attı istep cürdüñbü?
Batır Manas barında
Tondon kemçil bolduñbu,
Tondu istep cürdüñbü?

(III. B. s. 70/583)

Cakap han, müteakip mısralarda çobana benzer ifadelerle cevar verir:

Batır Manas barında
Attan cöyü bolbodum,
Attı istep kelbedim,
Aştan açka bolbodum,
Aştı istep kelbedim
Tondon kemçil bolbodum,
Tondu istep kelbedim.

(III. B. s. 70/509)

Almambet, Kökçö'nün yanında bulunduğu sıralarda halk için neler yapabileceğini Kökçö'ye şu şekilde anlatır:

Cabığıñ may kılam dosum,
Camı curtuñ bay kılam dosum:
Tündüğüñdön may kılam, dosum,
Tögöldöy bir curtuñ bay kılam!
Tomoğa oñdap kaytamın, dosum,
Tomayağıñ baytamın, dosum,
Kempirge kuyruk çaynatam, dosum!
Keliñge kete baylatam, dosum!

(II. B. S. 30/465)

Bu ifadeler, destanın daha sonraki mısralarında anlatıcı tarafından benzer şekilde tekrarlanır:

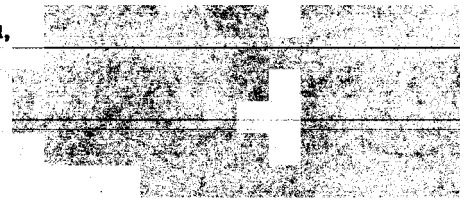

Kökçönün cabığınan may kıldı,
Camı curtun bay kıldı:
Tündügünen may kıldı,
Tügel curtun bay kıldı:
Tomoğosun kayttı,
tomayağın bayttı,
Kelinge kette baylattı.
Kempirge kuyruk çaynattı.

(II. B. s. 34/703)

Aynı ifadeler, ilerleyen mısralarda yine Almambet'in ağzından verilir. Bu tekrarda değişen sadece fiil kipidir. Görülen geçmiş zaman kipi, Almambet'in halk için düşündüğü şeyleri artık gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir:

Cabığınnan may kıldım,
Cama curtuñ bay kıldım,
Tündügüñen may kıldım,
Tügel curtuñ bay kıldım
Tomoğoñdu kayttım.
Tomayağıñ bayttım,
Kempirğe kuyruk çaynattım,
Kelinge kete baylattım.

(II. B. s. 35/770)

Sonuç olarak şunları söylemek istiyorum. Destandaki kelime dünyasının zenginliği, aynı kelimelerin yanında yakın ve zıt anlamlı kelimelerin tekrarını da doğurmuştur. Tekrarlanan kelimeler, büyük çoğunlukla halk arasında değer ve önem kazanmış özel isimler ve kavramlardır. Bu tekrarlar, kelime noksanlığından değil, kelimeyi işleme gücünden kaynaklanır. İsimler, sıfatlar ve fiiller, özellikle ritmik tekrarları genel olarak söylemek gerekirse, Manas'ın bir aksiyon üslûbuna dayandığını gösteriyor. Dinamik ve aksiyona dayanan üslûp, aslında Türk topluluklarının tarihsel macerasına uygun millî bir üslûptur.

Manas destanındaki cümleler de manasçının hayâl ve kelime dünyasının

zenginliğine paralel olarak daha çok aynen değil, pozisyon değiştirerek tekrarlanmıştır. Destanda yer alan en dikkate değer tekrarlar ise bölüm tekrarlarıdır. Duygu ve düşüncelerin değişik epizotlarda aynen veya benzer şekillerde tekrarı tekniği, Manas'a güçlü bir âhenk kazandırmıştır. Bu tekrarların bazen farklı şahısların ağzından verilmesi, destana geleneğin yansıdığını; halkın aynı inanç, aynı duygu ve düşünce etrafında birleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Cümle ve bölüm tekrarları destanda âdeta bir formül oluşturmuştur.

Manas destanı, sadece kelime, cümle ve bölüm tekrarları bakımından değil; ses ve ek tekrarları bakımından da çok zengin bir malzemeye sahiptir. Manas'ın üslûbunu tam mânâsıyla belirlemek için sözü edilen unsurların ve Manas formüllerinin çok sağlam bir şekilde tespit edilip değerlendirilmesi gerektiğine inanıyorum. Bunun sonucunda umumî halk söyleyişleriyle Manas arasındaki ortak özellikler belirlenerek tarihî Türk üslûbu ortaya çıkarılabilir.

"MANAS" DESTANI'NIN DERLENMESİNİN, YAYINLANMASININ VE YENİDEN ARAŞTIRILMASININ TARİHİ

SANJARBEK DANİYAROV*

Türkiye Türkçesine Aktaran : ROZA ABDYKOVLOVA**

Kırgız halkının birçok yüzyılları içine alan tarihi, hürriyet için mücadeleleri trajik ve şekil olarak ruhî medeniyetleri şaşıracak derecede zengin ve her türlü şifai, sözlü yaratıcılıkta, ayrıca öğretici şiirde beyan ediliyor. Halkımızın duygu yeteneğinin yüksek derecede olduğu hakkında dünya ve Rus âlimleri geçmiş zamanlardan beri söylemektedirler.

Millî folklörde ayrıcı yeri olan, bir de şiir deryası olan "Manas" üçlüğü ve "küçük destanlar" diye adlandırılan birçok sayıda epik eserler mevcut. Birleşmiş Milletler Topluluğu'nun kararıyla bu sene 1000. yılını kutlayacağımız, bir de sadece Kırgızlar'ın ve başka Türk boylarının değil, dünya edebiyatında tekrarlanmayacak eser olan "Manas" kahramanlık destanı, halkımızın sözlü yaratıcılığının zirvesi sayılır. Büyüklüğü ve içine aldığı olaylar, hadiselerin çokluğu yönünden "Manas" destanına denk gelecek dünyada eser yoktur. "XX. yüzyılın Homer'i" olarak tanınan manasçı Sayakbay Karalayev'in (1894-1971) söyledikleri boyunca bu üçlük ("Manas", "Semetey", "Seytek") 500553 mısradan oluşmakta, bu haliyle dünyada bilinen "İliada" ve "Odisseya"dan 20 misli, "Şah-Name"den 5 misli, "Mahab-Haratta"dan 2.5 misli büyük demektir.

Nesilden nesile ağızdan ağza geçerek tamamlanıp, çoğalıp, zenginleşip, ruhî medeniyetimizdeki bütün kıymetli ve asıl değerleri kendisine toplamış olan "Manas" destanı sadece Kırgız halkının birçok yüzyılları içine alan tarihini, bağımsız ve halk olarak, millet olarak kendini korumak için düşmanlarına karşı yap-

* Prof. Dr., Academy of Sciences, Prospect Chui 265-a, 720071, Bişkek, KIRGIZİSTAN.
** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, Ankara, TÜRKİYE.